

**ბათუმის ოლქი
ქუთაისის ცენტრალურ არქივში
დაცული მასალების მიხედვით
BATUM OBLAST ACCORDING
TO MATERIALS PRESERVED
AT THE KUTAISI CENTRAL ARCHIVE**

ჯემალ კარალიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ბათუმი, საქართველო

Jemal Karalidze

Batumi Shota Rustaveli State University
Batumi, Georgia

ABSTRACT

When researching the recent and modern periods of Georgian history, it is extremely important to find and analyze diverse documentary sources. The use and examination of archival materials are particularly important among them.

In this article, we attempted to research and present information from diverse and interesting materials preserved at the Kutaisi Central Archive related to the Batumi Oblast during the late nineteenth and early twentieth centuries. Because this material is diverse and extensive, it is difficult to discuss it thoroughly in a single publication. After all, Batumi Oblast was part of the Kutaisi Governorate for 20 years (1883-1903). Various agencies of the Kutaisi Governorate such as Gendarmerie Division, District Court, Provincial Division of Agriculture and State Property, and other powers had authority over Batumi Oblast as well, representatives of these agencies were present in their capacity as assistants. These representatives provided all available information to the Governorate authorities, and as a result, valuable information about the administrative, socio-political, economic, social, and cultural development of Batumi oblast, along with the colonial policy of tsarism, can be found in the annual reviews (the so-called «Obzors») of the Kutaisi Governorate.

Our objective is to study these issues, which are the subject of the presented paper.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმის ოლქი XIX-XX საუკუნეებში, ქუთაისის გუბერნია, ქუთაისის ცენტრალური არქივის მასალები, რუსული კოლონიალიზმი.

Keywords: Batumi Oblast in the 19th and 20th centuries, Kutaisi Governorate, materials of the Kutaisi Central Archive, Russian colonialism.

ახალი და უახლესი პერიოდის ისტორიის შესწავლისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საარქივო მასალების გამოყენებას. ამ პერიოდის საქართველოს, განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს მხარეების, ისტორიის პრობლემებზე უაღრესად მდიდარი დოკუმენტური მასალა მოიპოვება ქუთაისის ცენტრალურ არქივში.

XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ბათუმის ოლქის შესახებ მეტად მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული ქუთაისის ცენტრალურ არქივში. ეს ბუნებრივია, რადგან 1883 წლის 12 ივნისს ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული – ბათუმის ოლქი გაუქმდა და იგი ქუთაისის გუბერნიას შეუერთდა. 20 წლის განმავლობაში ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები ადმინისტრაციულად ქუთაისის გუბერნიაში შედიოდა. ბათუმის ოლქის, როგორც ადმინისტრაციული ერთეულის, აღდგენა მოხდა 1903 წლის 1 ივნისს. 1883-1903 წლებში ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს, საოკრუგო სასამართლოს, მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა საგუბერნიო სამმართველოს უფლებამოსილება ვრცელდებოდა ბათუმის ოლქზეც, სადაც მათი სპეციალური წარმომადგენლები იმყოფებოდნენ თანამემწის სტატუსით. ისინი საგუბერნიო უწყებებს აწვდიდნენ სრულ ინფორმაციას მათ კომპეტენციაში შემავალ საკითხებთან დაკავშირებით. ამ გზით აჭარის, საერთოდ ბათუმის ოლქის, შესახებ სტატისტიკური მონაცემები ხვდებოდა ქუთაისის გუბერნიის ყოველწლიურ ანგარიშებში, რაც დღეს საშუალებას გვაძლევს მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მივიღოთ ბათუმის ოლქის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების (სოფლის მეურნეობის, მრეწველობის, სოფლისმოსახლეობის შემადგენლობის, ადმინისტრაციული დაყოფის, ბათუმის სამრეწველო საწარმოების, მასში დასაქმებული მუშათა რაოდენობისა და სხვათა) შესახებ. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული ქუთაისის ცენტრალური არქივის მე-18, 130-ე, 186-ე და სხვა ფონდებში.

1878 წლის 20 სექტემბერს კავკასიის მეფისნაცვალმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ ხელი მოაწერა ბათუმის ოლქის ადმინისტრაციული მმართველობის დროებით დებულებას, რომლის მიხედვითაც შეიქმნა ბათუმის ოლქი, რომელსაც სათავეში სამხედრო გუბერნატორი ეყოლებოდა. ბათუმის ოლქის პირველი სამხედრო გუბერნატორი გახდა გენერალ-მაიორი კონსტანტინე ბესარიონის ძე კომაროვი (Батумь... 1906: 105). ბათუმის ოლქი დაიყო სამ ოკრუგად:

- ა) ბათუმის ოკრუგი – ბათუმის, კინტრიშის და გონიოს უბნები;
- ბ) ართვინის ოკრუგი – არტანუჯის, ართვინისა და შავშეთის უბნები;
- გ) აჭარის ოკრუგი – ზემო აჭარის, ქვემო აჭარისა და მაჭახლის უბნები (Френкель 1879: 122).

ბათუმის ოლქის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყოფით რუსეთის ხელისუფლება ორ მიზანს ისახავდა: ჯერ ერთი, ამით ხელი შეეშლებოდა აჭარის დანარჩენ საქართველოსთან შერწყმის (როგორც ეკონომიკურად, ისე პოლიტიკურად – ავტ.) ბუნებრივ პროცესს, მეორე – ხელისუფლება უფრო სწრაფად მოახდენდა აჭარის (და საერთოდ ბათუმის ოლქის – ავტ.) კოლონიზაციას. მთავრობა მალე დარწმუნდა, რომ ამ

მიმართულებით ჩატარებული ღონისძიებები არასაკმარისი იყო. ცარიზმს აშკარად არ აკმაყოფილებდა ბათუმის ოლქის კოლონიზაციის ტემპები (ქცა, ფ. 130, ს. 258: 26).

კავკასიის ადმინისტრაციამ ხარჯების შემცირების მიზნით XIX საუკუნის 80-იან წლებში როგორც ცენტრალურ აპარატში, ისე ადმინისტრაციულ მოწყობაში რეფორმების გატარება გადაწყვიტა. გაჩნდა ბათუმის ოლქის გაუქმებისა და მისი ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთების იდეა. რეფორმის ავტორთა გათვლით ბათუმის ოლქის გაუქმების შემთხვევაში სახელმწიფო ხარჯები შემცირდებოდა 173 349 მანეთით (Кавказъ 1882: №155).

ხელისუფლებას მოეწონა აღნიშნული მოსაზრება და ბათუმის ოლქის გაუქმების გადაწყვეტილება მიიღო. „როგორც დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული ერთეული, ბათუმის ოლქი რუსეთთან შეერთების შემდეგ არსებობდა დაახლოებით 4 წელს. 1883 წლის 12 ივნისს მისი უდიდებულესობის დამტკიცებული სახელმწიფო საბჭოს დადგენილებით განისაზღვრა მისი შეერთება ქუთაისის გუბერნიასთან, რითაც გაუქმდა საოლქო მმართველობა და ჩამოყალიბდა ორი ოკრუგი – ბათუმისა და ართვინის. ბათუმის ოლქის გაუქმებამ გამოიწვია გარკვეული ცვლილებები მმართველობის სფეროში. 1883 წლის 12 ივნისის სახელმწიფო საბჭოს დადგენილებით განისაზღვრა ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთება, რითაც გაუქმდა ოლქში არსებული მმართველობა და ჩამოყალიბდა ორი ოკრუგი – ბათუმისა და ართვინის, რომელიც დაიყო 7 უბნად. ამავე გადაწყვეტილებით ქუთაისის გუბერნატორს ეწოდა სამხედრო გუბერნატორი და შემოღებულ იქნა სამხედრო გუბერნატორის თანამემწის თანამდებობა (სცსა, ფ. 12, ს. 2947: 2). ქუთაისის გუბერნატორის თანამემწე ბათუმში იჯდა. რეფორმის შემდეგ ბათუმში საპოლიციო აპარატი არათუ შემცირდა, პირიქით, უფრო გაიზარდა. ქალაქში შემოიყვანეს დამატებითი სამხედრო ნაწილები.

რუსეთის ხელისუფლებამ იმთავითვე კურსი ახლადშემოერთებული მხარის ფართო კოლონიზაციაზე აიღო. ამ განწყობილებას კიდევ უფრო აძლიერებდა ბათუმის ოლქის, (განსაკუთრებით აჭარის ზღვისპირა ნაწილის – ავტ.) შესანიშნავი ბუნებრივი პირობები და მისი შესაძლო პერსპექტივები. „ბათუმის მხარე კლიმატური, ბუნებრივი და სასოფლო-სამეურნეო პირობებით განსაკუთრებით მკვეთრად გამოირჩევა რუსეთის სხვა ადგილებიდან. შეიძლება ითქვას სწორედ მისი ეს თვალშისაცემი თავისებურება არის მთავარი მიზეზი იმისა, რომ ბათუმის ოლქის არსებობის პირველივე დღეებიდან აქეთ ისწრაფვიან რუსი ადამიანები, რომელთაც არ აკმაყოფილებთ იმპერიის ევროპული გუბერნიების შედარებით ღარიბი ბუნება“ (ქცა, ფ. 130, ს. 258: 24).

რუსეთში იყო ძალები, რომლებიც კავკასიის კოლონიზაციის დაჩქარებულ ვარიანტს უჭერდნენ მხარს. მათთვის ხელისუფლების გეგმაზომიერი კოლონიზაციის პროექტი მიუღებელიც იყო. აი, როგორ აფასებდნენ კავკასიის ჯარების მთავარსარდლის, გენერალ-ადიუტანტ სვიატოპოლ-მირსკის ბრძანებას, გაეკონტროლებინათ გადმოსახლებული კონტინგენტი, რომელსაც ნამდვილად ვერ მივიჩნევთ კავკასიელთა, კერძოდ

ქართველთა, მხარდამჭერ ნაბიჯად. კავკასიის ჯარების მთავარსარდალმა, გენერალ-ადიუტანტმა თავადმა სვიატოპოლკ-მირსკიმ აუცილებლად ჩათვალა შეეზღუდა ევროპული გუბერნიებიდან გადმოსახლება, რისთვისაც გამოსცა ბრძანება, რომლის ძალითაც „მთავარსარდალის სპეციალური ნებართვის გარეშე არავის ეძლეოდა უფლება რუსეთიდან გადმოსახლებისა“ (ქცსა, ფ.130, ს. 258: 25). ცხადია, მთავარსარდალის ასეთი განკარგულება არსებითად ტოლფასი იყო ბათუმის ოლქში გადმოსახლების სრული აკრძალვისა.

რუსეთის ხელისუფლების სურვილი, სწრაფად მოეხდინა აჭარის კოლონიზაცია, მიუღწეველი იყო. ეს მაშინ, როცა ბათუმის ოლქი მთელს ქუთაისის გუბერნიაში ყველაზე არამჭიდროდ დასახლებული მხარე იყო. ქუთაისის გუბერნიის 1892 წლის ანგარიშში ვკითხულობთ: „ყველაზე მცირერიცხოვანი დასახლებები არის ბათუმის ოკრუგში. თუ საშუალოდ გუბერნიაში ერთ დასახლებაზე მოდის 87 კომლი 530 მცხოვრებით, ბათუმის ოკრუგში ეს ციფრი შესაბამისად შეადგენდა 28 კომლს და 157 მცხოვრებს“ (ქცა, ფ. 130, ს. 175: 2). ამის მიუხედავად, გადმოსახლებული „ერთგული ელემენტის“ რაოდენობა არც ისე ბევრი იყო, ყოველ შემთხვევაში, ასე აცხადებდნენ რუსი მოხელეები, „ბათუმის და ართვინის ოკრუგში მოსული მოსახლეობა არის უმნიშვნელო. სულ არის ორი რუსული დასახლება – ერთი ჩურუქ-სუსთან, სადაც მოახალშენეებს გამოეყოთ 11 დესეტინა მიწა თითო კომლზე, და მეორე – ხოლოდნაია სლობოდა, ბათუმთან ახლოს. აქ მხოლოდ მამულისათვის გამოეყოთ მიწები“ (ქცა, ფ. 18, ს. 2145: 4). საქმე მთლად ასე როდი იყო. ჯერ ერთი, რუსი კოლონისტები ძნელად ეგუებოდნენ ადგილობრივ კლიმატურ თუ საყოფაცხოვრებო პირობებს, მეორეც, მათ სურდათ მხოლოდ ზღვისპირა ზოლში დასახლება, სადაც თავისუფალი მიწები უკვე იმ დროს ძნელად იშოვებოდა. XIX საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ბათუმის სამრეწველო განვითარების მასშტაბმა და ჩაქვში საუფლისწულო მამულის დაარსებამ, რაც, თავის მხრივ, დიდი რაოდენობით მუშახელს მოითხოვდა, ხელისუფლებას ზემოთ აღნიშნული „ნაკლოვანების“ გამოსწორების საშუალება მისცა.

1896 წელს დონდუკოვ-კორსაკოვის შემდეგ კავკასიის მთავარ-მართებელი გახდა გენერალი გოლიცინი (იგი მთავარმართებელი იყო 1896-1904 წლებში – ავტ.) ახლადდანიშნული მთავარმართებელი „აკრიტიკებდა 1883-1885 წლების რეფორმის ორგანიზატორებს, რომელთა ძირითად მიზანს მხარის მართვა-გამგეობის ხარჯების შემცირება შეადგენდა“ (ვანიშვილი 1989: 86). გოლიცინი სასტიკად ილაშქრებდა ბათუმის ოლქის ქუთაისის გუბერნიასთან შეერთების წინააღმდეგ. მიაჩნდა, რომ ეს ხელს უწყობდა არა მარტო მაჰმადიან ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას, არამედ გააძლიერებდა ქართველთა კონსოლიდაციის პროცესს.

ბათუმის ოლქის აღდგენის საკითხი დღის წესრიგში ჯერ კიდევ 1900 წელს დამდგარა. ამას ადასტურებს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიაში 1900 წლის 23 ოქტომბერს გაგზავნილი წერილი №4821, რომელშიც ნათქვამი იყო: „თქვენო უმაღლესობავ, ქუთაისის გუბერნიიდან ბათუმისა და ართვინის ოკრუგების გამოყოფა ვცანით სასარგებლოდ და აუცილებლად“ (ქცა, ფ. 186, ს.75: 1).

ბიუროკრატიული პროცედურების შემდეგ 1903 წლის 17 მარტს იმპერატორმა ნიკოლოზ II-მ ხელი მოაწერა ბათუმის ოლქის აღდგენის შესახებ დადგენილებას. 1903 წლის 17 მარტს მისი უმაღლესობის მიერ დამტკიცებული სახელმწიფო საბჭოს წინადადების საფუძველზე, იმავე წლის 1 ივნისს ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობიდან მასთან შეერთებული ბათუმისა და ართვინის ოკრუგები გამოიყო დამოუკიდებელ ადმინისტრაციულ ერთეულად, სამხედრო გუბერნატორის მმართველობით. ოლქის ადმინისტრაციულ ცენტრად განისაზღვრა ქ. ბათუმი (ქცა, ფ. 130, ა.1, ს. 258: 4).

ბათუმის ოლქის დამოუკიდებლობის აღდგენას ცარიზმის მხრიდან შორს გამიზნული გეგმები ჰქონდა. იმპერიის მესვეურები, შემოფოთებული იმით, რომ ბათუმში თავი მოიყარა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსულმა მთავრობისადმი „არასაიმედო“ მასამ, ცდილობდნენ ბათუმის ოლქი გადაექციათ რუსული შოვინისტური პოლიტიკის გატარების ეპიცენტრად“ (გოგოლიშვილი 2005: 34).

ახლადგამოყოფილი ბათუმის ოლქის საზღვრები შემდეგნაირი იყო: ჩრდილოეთიდან – ქუთაისის გუბერნია, აღმოსავლეთიდან – თბილისის გუბერნია და ყარსის ოლქი, სამხრეთიდან – თურქეთი (კერძოდ ლაზისტანის სანჯაყი), დასავლეთიდან – შავი ზღვა. ახალ ოლქს ეჭირა 6195 კვ. ვერსი. ადმინისტრაციული თვალსაზრისით ახალი ოლქის ორი ოკრუგი – ბათუმისა და ართვინის – იყოფოდა 7 უბნად. ბათუმის ოკრუგში ოთხი უბანი იყო: კინტრიშის, გონიოს, ქვედა აჭარის და ზედა აჭარის, ართვინის ოკრუგში სამი უბანი იყო: ართვინის, არტანუჯისა და შავშეთ-იმერხევის და ერთი საპრისტავო ართვინში. თითოეული უბანი იყოფოდა 24 სასოფლო ოკრუგად, რომელიც იმართებოდა თავად გოლიცინის მიერ 1900 წლის 22 ივლისს დამტკიცებული დებულების შესაბამისად (ქცა, ფ. 18, ს. 1554: 45-46; სცსსა, ფ. 12, ს. 2619: 1).

ამრიგად, XIX საუკუნის დასაწყისის ბათუმის აქტიურმა პოლიტიკურმა ცხოვრებამ დააჩქარა რუსეთის ხელისუფლების განზრახვის – ბათუმის ოლქის აღდგენა – სისრულეში მოყვანა.

ბათუმის დაუფლებამდე რუსეთი, რომელიც ნავთობის ექსპორტის მიხედვით მსოფლიოში პირველ ადგილზე იყო, ბაქოს ნავთობის უცხოეთში ექსპორტს ფოთისა და ბალტიის ზღვის ნავსადგურებიდან ახდენდა. ეს გზა ძვირიც იყო და დროსაც ბევრს მოითხოვდა. ბათუმი თავისი ბუნებრივი ნავსადგურით და მოხერხებული სატრანზიტო მდებარეობით ნავთობის ექსპორტის საუკეთესო ბაზა შეიძლებოდა გამხდარიყო. ამისათვის აუცილებელი იყო სრულფასოვანი პორტის მშენებლობა და რკინიგზის გაყვანა. 1883 წელს ბათუმი რკინიგზით სამტრედიას დაუკავშირდა, ხოლო 1885 წელს დასრულდა ბათუმის ნავსადგურის მშენებლობა, ნავთობპროდუქტების გადასატვირთად აგებულ იქნა ცალკე ნავსადგომი. ყოველივე ამას მოჰყვა ნავთობის ექსპორტთან დაკავშირებული სამრეწველო წარმოების სწრაფი განვითარება. ნავთობპროდუქტების გადასაზიდვი ტარის დასამზადებელი პირველი ქარხნის მშენებლობას ბათუმში საფუძველი ჩაეყარა 1882 წელს, რომლის ინიციატორები იყვნენ ინჟინერი ბურგე და პალაშკოვსკი. ქარხნის მშენებლობა დაიწყო ბათუმი-

სამტრედიის რკინიგზის ამოქმედებამდე და დასრულდა 1883 წელს. ქარხანა ქალაქ ბათუმში მდებარეობდა. რისი მიზეზიც იმ დროს მოქმედი პორტო-ფრანკოს რეჟიმი იყო. „რათა არ გადაეხადათ უცხოეთიდან შემოტანილი მანქანების, ჩარხების და თუნუქის (რომელიც საჭირო იყო ყუთების დასამზადებლად – ავტ.) ბაჟი. მექარხნეები გრძნობდნენ რა პორტო-ფრანკოს საზღვრების სივიწროვეს, აღძრეს შუამდგომლობა ჩრდილო-აღმოსავლეთით (ორთაბათუმის ველი – ავტ.) მდებარე ადგილების პორტო-ფრანკოს ფარგლებში მოსაქცევად, რათა იქ აეგოთ ქარხნები, მაგრამ შუამდგომლობა მექარხნეების სასარგებლოდ არ გადაწყდა და იმათაც მომგებიანად ჩათვალეს ქარხნების აგება პორტო-ფრანკოს საზღვრებში“ (ქცა, ფ. 130, ს. 180: 12).

პირველი ქარხნისათვის ჩარხები და მოწყობილობა გამოიწერეს ამერიკიდან, საიდანაც მოიწვიეს დასამონტაჟებლად ტექნიკოსებიც. საპროექტო შესაძლებლობით ქარხანას ერთ დღეში უნდა გამოეშვა 3 000 ხის და 6 000 თუნუქის ყუთი, მაგრამ გამოცდილი მუშების არყოლის გამო იგი ამ სიმძლავრით ვერ მუშაობდა. 1886 წლამდე აღნიშნული ქარხანა ერთადერთი იყო, რომელიც ხისა და თუნუქის ყუთებს მანქანური წესით ამზადებდა (ქცა, ფ. 130, ს. 180: 13). ქარხანა მოგვიანებით როტმილდის საკუთრებაში გადავიდა და ითვლებოდა „კასპიისა და შავი ზღვის ნავთობის მრეწველობისა და ვაჭრობის ამხანაგობის“ (როტმილდის) ქარხანად. ბათუმში როტმილდის გამოჩენას „ივერია“ ასე ეხმიანებოდა: „როტმილდმა დიდი საქმე დაიწყო ბათუმში. ეს დიდი საქმე ნავთის მრეწველობის საქმეა. ოთხმა მილიონმა ფულმა უნდა იტრიალოს ჩვენში. ამ საქმეში უფრო ის არის საინტერესო, რომ საქმის მმართველებად ჩვენებურები არიან... ყველამ იცის, რომ ეკონომიურს კეთილდღეობაზე დამოკიდებულია გონებრივი და ზნეობრივი სიკეთეცა“ (ივერია 1886: 264).

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან რუსეთი ნავთობის უმსხვილესი ექსპორტიორი გახდა. ნავთობი გაჰქონდათ ტანკერებით ძირითადად ევროპაში, ხოლო მახლობელი და შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებში – ხისა და თუნუქის ბიდონებით. სწორედ ნავთობპროდუქტების ტარის დასამზადებელი საწარმოების დაარსებამ მისცა ბიძგი ბათუმის სამრეწველო განვითარებას. 1885 წელს ბათუმში ამოქმედდა სიდერიდისისა და რიხნერის, 1887 წელს ხაჩატურიანცის, შემდეგ მანთაშევის, მმების ცოვიანოვებისა და სხვა ქარხნები. ბათუმი ამიერკავკასიის მსხვილი სამრეწველო ცენტრი გახდა. 1887 წლის მონაცემებით, ქუთაისის გუბერნიაში საფაბრიკო და საქარხნო მრეწველობის პროდუქციის მოცულობამ შეადგინა 5 მილიონ 237 ათას 254 მანეთი, რომლიდანაც 4 მილიონ 482 ათას 500 მანეთი ბათუმის ქარხნებზე მოდიოდა. ბათუმის ნავთის ქარხნები, რომლებიც ნავთობის ექსპორტს ემსახურებოდნენ, წარმოების მოცულობით 9-ჯერ აჭარბებდნენ მთელი დანარჩენი გუბერნიის საფაბრიკო და საქარხნო მრეწველობას (ქცა, ფ. 130, ს. 170: 10).

უპირატესობის გამო ბაქოს ნავთობი უკვე 1886 წლიდან თანდათან ავიწროებდა ამერიკულ ნავთობს მსოფლიო ბაზარზე. ნავთობის ექსპორტის სწრაფი ზრდა ბათუმის ტარის დასამზადებელი ქარხნების

მეპატრონეებისაგან შესაბამისად მოითხოვდა წარმოების მოცულობის დაჩქარებულ გაზრდას. ექსპორტიორებისათვის მომგებიანი აღარ იყო ხისა და თუნუქის ყუთების ხელით დამზადება ან მათი შესყიდვა წვრილი მრეწველებისაგან შედარებით მაღალ ფასად. „ამ დროიდან დაიწყო გაძლიერებული მშენებლობა ისეთი ქარხნებისა, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა თუნუქის ყუთების მანქანური წესით დამზადებას, ხოლო ხის ყუთები კვლავ ხელით მზადდებოდა“ (ქცა, ფ. 130, ს. 180: 12). თუნუქის ყუთების წარმოების მანქანურ წარმოებაზე გადასვლამ, რასაც თან ერთოდა ხე-ტყის თანდათანობით გაძვირებაც, გამოიწვია ხის ყუთების წარმოების თვითღირებულების გაზრდა თუნუქის ყუთებთან შედარებით. მაგალითად, თუ ხის ყუთების წარმოება მერყეობდა 22-27,3 კაპიკამდე, თუნუქის ყუთის ღირებულება 19-23 კაპიკს აწევდა. ყოველივე ამის შედეგი ის იყო, რომ ხის ტარის წარმოება მცირდებოდა, ხოლო თუნუქისა იზრდებოდა. თუ 1898 წელს თუნუქის ყუთები, რომელიც შეფუთვის გარეშე (შეფუთვისას გამოიყენებოდა ხის ტარა, რაც ასევე ძვირი ჯდებოდა და თანდათან შეუფუთავ თუნუქის ჭურჭელს ენიჭებოდა უპირატესობა – ავტ.) გაიგზავნა საექსპორტოდ, დამზადებულ იქნა 1 124 000 ცალი, ანუ საერთო რაოდენობის 5,7%, 1899 წელს დამზადებულმა ასეთი ყუთების რაოდენობამ 2 073 000 ცალი ანუ საერთო რაოდენობის 8, 9% შეადგინა. საერთოდ, 1899 წელს დამზადებულ იქნა 11 942 055 ცალი ხის ყუთი, ხოლო თუნუქისა – 25 948 704 ცალი, რომელთა საერთო ღირებულება შეადგენდა 8 430 073 მანეთს (ქცა, ფ. 130, ს. 192: 12).

ნავთობის ექსპორტის მასშტაბმა ბიძგი მისცა ბათუმში მრეწველობის სხვა დარგების, განსაკუთრებით ვაჭრობის, განვითარებას.

1895 წელს ბათუმის ოლქში მოქმედებდა 3 ქარხანა სპილენძსადნობი და ორი ტყავის, ხოლო ქალაქ ბათუმში სულ 35 საწარმო იყო. მათ შორის: 1 თუჯის სასხმელი, 2 თამბაქოს, 4 მინერალური წყლების, 1 ხელოვნური ყინულის, 1 ხის სახერხი, 17 ტარის დასამზადებელი ქარხანა და ნავთის ჩამოსასხმელი სადგური, 7 კასრის, 1 ფანერის, 1 ლურსმნის დასამზადებელი. ქალაქ ბათუმის საწარმოებში მუშაობდა სულ 3845 მუშა, ხოლო წარმოებული პროდუქციის ღირებულება შეადგენდა 26 541 965 მანეთს. მაშინ, როცა მთელს ქუთაისის გუბერნიაში ითვლებოდა 723 საწარმო 5 474 მუშით და წარმოებული პროდუქციის ღირებულება შეადგენდა 27 401 793 მანეთს (ქცა, ფ. 130, ს. 180: 36).

ბათუმის ოლქის სამრეწველო განვითარებაში გადამწყვეტი როლი ეკუთვნოდა ბათუმს. ამ თვალსაზრისით (როგორც საწარმოთა რაოდენობით, ისე საერთო საქონელბრუნვით) ბათუმს არათუ ოლქში, არამედ მთელს ქუთაისის გუბერნიაში ჰქონდა გამოკვეთილი უპირატესება ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 90-იან წლებში. ამ მხრივ საინტერესოა ქუთაისის გუბერნიის 1893 წლის მიმოხილვის ციფრები, რომელიც შეეხება საანგარიშო წელს სამრეწველო და სავაჭრო დაწესებულებების რაოდენობას და მათ საქონელბრუნვას (ქცა, ფ. 130, ს. 178: 13).

გილდიების საწარმოები

ქალაქი, მაზრა	საწარმოების რაოდენობა	საერთო ბრუნვა მანეთებში	მოგება	გადასახადის თანხა
ბათუმი	195	32 554 000	733 000	12 000
სოხუმი	50	719 400	68 000	700
ქუთაისის მაზრა და ქ. ქუთაისი	326	4 211 000	375 000	7 200
სულ გუბერნიაში	1 327	44 521 654	1 562 180	35 000

არაგილდიების საწარმოები

ქალაქი, მაზრა	საწარმოების რაოდენობა	საერთო ბრუნვა მანეთებში	მოგება	გადასახადის თანხა
ბათუმი	553	1 429 500	180 120	2 400
სოხუმი	80	365 600	74 400	200
ქუთაისის მაზრა და ქ. ქუთაისი	847	2 212 640	300 000	3 000
სულ გუბერნიაში	2 666	5 632 560	760 741	9 000

ბათუმში ვაჭრობის სწრაფ განვითარებას ცხადყოფს პორტში შემოსული გემების რაოდენობის ზრდა; თუ 1879 წელს ბათუმის პორტში შემოვიდა 466 გემი, 1887 წელს ეს რიცხვი 1 263-ამდე გაიზარდა (ქცა, ფ. 130, ს. 170: 11), 1893 წელს კი 1 539 შეადგინა (ქცა, ფ. 130, ს. 178: 14), ხოლო 1901 წელს 1 753-ს მიაღწია, რომელთაგან უცხოეთში გაიგზავნა 829 გემი (ქცა, ფ. 186, ს. 681: 2).

XIX საუკუნის 80-იანი წლების დამლევს ბათუმმა არა მარტო ფოთს გაუსწრო საერთო ტვირთბრუნვის მაჩვენებლით, არამედ მთელს ქუთაისის გუბერნიაში მოიპოვა აბსოლუტური უპირატესობა. ამას ცხადყოფს შემდეგი სტატისტიკა. 1893 წელს ბათუმისა და ფოთის პორტების ტვირთბრუნვა ასეთ სურათს გვაძლევს:

პორტის დასახელება	გემის სახეობა	შემოვიდა		გავიდა	
		უცხოეთიდან	კაბოტაჟით	უცხოეთიდან	კაბოტაჟით
ბათუმის	ორთქლის	1 071	1 087	1 071	1 087
	იალქნიანი	468	125	468	125
ფოთის	ორთქლის	95	419	94	419
	იალქნიანი	12	64	11	64

ამავე 1893 წელს ბათუმის მთავარი სასაწყობო საბაჟოს გავლით შემოიტანეს: 6 068 120 ფუთი – 9 701 774 მანეთის ღირებულების, გაიტანეს: 57 725 902 ფუთი – 23 556 69 მანეთის ღირებულების. ამავე 1893 წელს ფოთის საკარანტინო-საბაჟო კონტროლის გავლით შემოიტანეს: 1 787 ფუთი – 2 239 5 მანეთის ღირებულების, გაიტანეს: 11 495 542 ფუთი – 5 277 072

მანეთის ღირებულების. სულ ქუთაისის გუბერნიაში შემოიტანეს: 6 077 825 ფუთი – 9 730 815 5 მანეთის ღირებულების, გაიტანეს: 71 562 357 ფუთი – 30 113 585 5 მანეთის ღირებულების (ქცა, ფ. 130, ს. 178: 14-15).

ქუთაისის ცენტრალურ არქივში საინტერესო ცნობები მოიპოვება ბათუმის ოლქში სოფლის მეურნეობის, განსაკუთრებით კი ახალი სუბტროპიკული დარგების, განვითარების შესახებ.

საქართველოში ჩაის და საერთოდ სუბტროპიკული კულტურების გაშენების საქმეში განსაკუთრებით დიდია ჩაქვის საუფლისწულო მამულის როლი.

რუსეთის საიმპერატორო ოჯახს მთელს იმპერიაში დიდძალი მამულები ჰქონდა მფლობელობაში, რომლის მართვისათვის შექმნილი იყო სპეციალური უწყება – საუფლისწულო მამულების მთავარი სამმართველო. ბათუმის ოლქში მამულის მოსაწყობად XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში საუფლისწულო უწყების არაერთი მოხელე ჩამოვიდა. მათი არჩევანი ჩაქვის ხეობაზე შეჩერდა, რაც შემთხვევითი არ ყოფილა. ხეობის საერთო ფართობი 16 378 დესეტინას აღწევდა, სადაც 205 კომლი ცხოვრობდა. ადგილობრივი მოსახლეობის საკუთრებაში 6 053 დესეტინა მიწა ითვლებოდა, ხოლო დანარჩენს – 10 325 დესეტინას მთავრობა სახელმწიფო ხაზინის საკუთრებად აცხადებდა (სცსა, ფ. 351, ს. 16: 28).

ვითარების ადგილზე შესასწავლად 1892 წელს აჭარაში ჩამოვიდა პეტერბურგის საუფლისწულო მამულების მთავარი სამმართველოს კავკასიის მხარის ინსპექტორი აგრონომი ი.ნ. კლინგენი, იგი გაეცნო რუსი მოახალშენეების მოწყობილ მეურნეობებს. 1893-1894 წლებში ის კიდევ რამდენჯერმე ეწვია ჩაქვს ვითარების დეტალურად შესწავლის მიზნით. კლინგენის მოხსენების საფუძველზე საუფლისწულო უწყებამ გადაწყვიტა ჩაქვის ხეობაში ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების მსხვილი მეურნეობა მოეწყო. 1896 წლისათვის ჩაქვის მამული 16 000 დესეტინა მიწას ფლობდა (ქცა, ფ. 130, ს. 184: 12), რომელთაგან „ჩაის ბუჩქი დარგული იყო 20 დესეტინაზე. ამ ფართობზე, საუფლისწულო უწყებასთან გაფორმებული ხელშეკრულების საფუძველზე, 60 000 ნერგი დარგო ა. სოლოვცოვმა. ჩაქვის მამულში გაშენებული იყო არა მარტო ჩინური ჩაი, არამედ ინდური და იაპონური ჯიშებიც... ჩატარდა პირველი ცდები ჩინური მცენარის „რამის“ (ჩინური ჭინჭარი, რომლისგანაც ამზადებდნენ ქაღალდს – ავტ.) გასაშენებლად (ქცა, ფ. 130, ს. 184: 12-13).

ჩაქვის მამულში სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა ჩაის პლანტაციების გაშენება. 1900 წლისათვის უკვე გაშენებული (მოსავლიანი და ახლადგაშენებული – ავტ.) პლანტაციების ფართობმა 100 დესეტინას გადააჭარბა (ავტ., ფ. 22, ს. 87: 75). პლანტაციების ზრდასთან ერთად ხდებოდა მოწეული მოსავლის რაოდენობის ზრდაც. ჩაის პროდუქცია პირველად 1899 წელს აწარმოეს კუსტარული წესით, ხოლო იმავე წლის მეორე ნახევარში ჩაქვის საუფლისწულო მამულში ჩაის ფაბრიკა ააგეს. მზა ჩაის პროდუქციის წარმოების ზრდა ფუნტებში 1899-1904 წლებში ასეთ სურათს გვაძლევს: 1899 – 300 ფ., 1900 – 5000, 1901 – 24 000, 1902 – 38 273, 1903 – 45 141, 1904 – 100 000 ფუნტი (ქცა, ფ. 130, ს. 258: 13).

ჩაის წარმოება მომგებიანი საქმე იყო. „ბათუმში ერთი დესეტიჩა ჩაის პლანტაციას წელიწადში მოჰქონდა 700-დან 1000 მანეთამდე შემოსავალი მაშინ, როცა ხარჯები 200-300 მანეთს შეადგენდა (ქცსა, ფ. 130, ს. 258: 13-14).

ამრიგად, ქუთაისის ცენტრალურ არქივში დაცული ცნობები ბევრ საინტერესო ინფორმაციას გვაძლევს XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისის ბათუმის ოლქის ცხოვრების სხვადასხვა სფეროს შესახებ.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

აცსა: აჭარის ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 22, ა. 1, საქმე 87.

ივერია 1886: გაზეთი „ივერია“, თბილისი, №264, 1886.

სცსსა: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 12, აღწერა, 1, საქმე 2619, 2947; ფონდი 351, აღწერა, 1, საქმე 16.

ქცა: ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 18, აღწერა 1, საქმე 1554; ფონდი 130, აღწერა 1, საქმე 170, 178, 180, 184, 192, 258; ფონდი 186, აღწერა 1, საქმე 681, 759.

გოგოლიშვილი 2005: გოგოლიშვილი ო., სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1900-1921 წლებში. ბათუმი, 2005.

ვანიშვილი 1989: ვანიშვილი შ., ამიერკავკასია რუსეთის მმართველობის სისტემაში 1864-1917 წწ. თბილისი, 1989.

Батумь...1906: Батумь и его окрестности. Батумь, 1906.

Кавказъ 1882: Кавказъ. Тифлис, №155, 1882.

Френкель 1878: Френкель А., Очерки Чурук-су и Батума. Тифлис, 1878.